Адамдын акыл жана нравалык жактан өнүгүшүнө тарбиялай тур эмгектин ролу фольклордук чыгармалардын эпикалык формаларында кыйла учурайт. Эмгекчи массалар тарабынан эмгек кылууга жана аны сүйү карата берген жогорку баасы анын карама-каршы белгиси бол жалкоолукту, бекерпоздукту жана туура эмес жүрүм-турумду ашкерел улуу педагог К. Д. Ушинский: «Эмгектенгенден кийин асман да ачыгыра күн да жарыгыраак, ал эми адам болсо өзү ажардуураак боло түшөт», айткан. (К. Д. Ушинский, чыгармалар, орусча басылышы, 2 том, 1948-ж 342-бет).

Эмгекчи эл жалкоолукту ашкерелеп, эмгекти сүйүүгө жогору баа бе менен жаштарды эмгектен коркпоого жана чыгармачылык ишмердүүлүкке колу менен иштелген эмгектин натыйжасына гана таянууга чакырат. идеяны «Адамдын күзгүсү — анын иши», «Эмгекти сүйгөн ишсиз калба «Өзүңдү сөз менен эмес, иш менен көрсөт», «Жигиттин колу иште баа келет» деген макалдардан көрүүгө болот. Эмгек кылууга жана эмгекти сүйү карата элдин жакшы мамилеси алардын практикалык ишинин то натыйжасы болуп келген. Кыргыз эли башынан эле эмгекти сүйүп келген эл убагында душманга каршы согушкан, чөп чапкан, мал баккан, жер айда мергенчилик кылган, турак жай курган эркектер болгон. Үй жумушунун кандай түрлөрүн: тамак-аш даярдоо, жүн ийирүү, килем токуу жана шыр жасоо, боз үй үчүн кийиз даярдоо жана башка аялдар аткарып келген. Мы ушундай шартта 7-8 жаштарынан тартып эле балдар эмгекке маш башташкан. Эркек балдар ата-энесине жерди иштетүүгө, малга то даярдоого, мал кайтарууга жана аталары иштеген ар кыл иштерге жар кылышкан. Ал эми кыздар болсо энелерине көмөк көрсөтүшкөн. Айлана-чө жана коомдук турмуштун өзү балдарды кол өнөрчүлүккө үйрөтүүгө түртк Улам чоңойгон сайын улан-кыздардын иштей турган жумуштары кен берген.

Эмгекчилер массасы өзүнүн элдик оозеки чыгармаларында ар түр кесипке жана өнөргө ээ болуунун зарылдыгы жөнүндө дайыма айтып келиш Нечен кылымдардагы турмуштук тажрыйбасынын натыйжасында «Өн адамдын кени», «Адамдын байлыгы өнөрүндө», «Акыл айга жеткирет, өн көккө жеткирет», «өнөрү бардын өчпөйт жылдызы, өнөрү жоктун өкүнүч турмушу», «Арбын өнөр баш жарбайт» — деген макал-лакаптары пай болгон.

Мүмкүн болушунча адам бир нече өнөрдү билип, аны өркүндөтүү кер экендиги жөнүндө эл нечен жолу айтып келген. Же болбосо, кээде ар кай чөптүн башын орбой, бир өнөрдү мыкты билүү зарылдыгын айтышкан. Эмг ишмердигине, белгилүү бир кол өнөрчүлүгүнө баланы тартуу жана алард эмгек куралдары менен тааныштырууда аңгемелер, түшүндүрүп берүүле иштин ыгын көрсөтүү ж. б. өңдүү элдик оозеки чыгармачылыктын ар түрд методдору менен каражаттары колдонулган.

Балдар жаш кезинен тартып айлана-чөйрөдөгү эмгек шартына, ат энелеринин жакшы үлгүсүндө тарбияланып келет. Тарбия берүү ишин ийгилик камсыз кылуу максатында эл макал, акылдуу сөз, афоризмд формасындагы дидактикалык кеңештерди ойлоп табышкан. Мисал «Жаман адамды тарбиялагың келсе, анын жаман жагын айтпа, ал сенс деле билет, өзү билбеген жакшы жагын айтып бер», «Ачууну токтоолу менен, жамандыкты жакшылык менен, битирдикти марттык менен, жалганд

...дык менен жеңе бил», «Ашым калса калсын, ишим калбасын», «Жаз - ...шы, куз — күрөш».

Элдик педагогиканын тарбиялоо системасынын алдында өсүп келе ...н жаш муундарды ар кыл эмгек даярдыгына көнүктүрүүнү камсыз кылуу ...үү маанилүү милдеттер коюлган. Ар бир эмгекчил ата-эне өзүнүн ...дарын мүмкүн болушунча баардык нерсеге үйрөтүүгө аракеттенишкен. ...ны үйлөндүргөндө келиндин иш-' мердиги белгиленип, ар кыл өнөргө: ... саюууга, ала кийиз, шыр-дак жасоого, килем токууга, тери өңдөөгө, тон ...уга, кийим тигүүгө, кийиз чокой чабууга жана башка үйрөтүлгөн.

Эмгекте жана күрэштө биргелишип иштөө, коллективдүү аракет кылуу ...үү коомдук идеялар элдик чыгармаларда көп айтылат. Элдик педагогика ...екти адам баласынын турмушунун негизги мааниси жана девизи катары ...айт. Бул ой: «Эмгек жашоонун булагы», «Эмгексиз жашоо жок», «...амдын туткасы эмгек», «Эмгек — дүйнөнүн тиреги», «Эмгек жашоонун ...жеси» деген сөздөрдөн ачык көрүнүп турат.

Эмгекке тарбиялоо — бардык улуттардын элдик педагогикасынын ...гизги проблемасы, ал эми эмгекти сүйүү тарбия берүүдөгү башкы ...мкордук болот. Башкача айтканда, эмгек түз маанисинде алганда, тарбия берүүнүн башталмасы, ал эми эмгекти сүйүү болсо, тарбия берүүнүн акыркы ...тыйжасы, жаш муундарды калыптандыруунун жыйынтыгы болуп ...телет.

Эмгекке үйрөтүүнү уюштуруунун көп формасы бар экендиги белгилүү. Анын ичинен бир кыйла белгилүүлөрүнүн бири эмгек процессине жекече үйрөтүү болуп саналат. Атасы баласын, энеси кызын, улуусу кичүүсүн (мисалы, чабандын уулу чабан, устанын уулу уста, дыйкандын уулу дыйкан) эмгек кылууга үйрөтүү өндүү салттар элдик оозеки чыгармаларда бир кыйла кезигет. Алар бара-бара коллективдүү эмгек кылууга айланган.

Элдин эмгек тарбиясы жөнүндөгү ою белгилүү окумуштуулардын, жазуучулардын ою менен дал келет. Д. И. Писарев, Б, Г. Белинский, Л. Н. Толстой жана башка-лар куч эмгвгине жогору баа беришкен. Советтик эң сонун педагог А. С. Макаренко, М. Горький атындагы балдар колониясында, Ф. Э. Дзержинский атындагы коммунада өзүнүн педагогикалык ишмердигин тарбиялануучуларды мына ошол коомдук пайдалуу эмгекке катыштыруудан баштаган.

Элдик байлыкты өрчүтүү, коомдук салтка этияттык менен мамиле кылуу да ар бирибиздин ыйык милдетибиз. Биздин элибиздин эң мыкты эмгек традицияларынын баа жеткис үлгүсү укумдан-тукумга сакталып келе жаткандыгына кубанабыз. Алар муундан-муунга өтүп кала берүү менен ар бири өзүнүн тиешелүү салымын кийирбей койбойт.

Көп жылдык тажрыйбадан келип чыккан акылман ойлор, турмуштук түрдүү байкоолор улуу муундардын үрп-адаттары, традициялар жаш муундарды эмгекке тарбиялоо ишинде дайыма баа жеткис казына, үлгүлүү мектеп, үйрөтүүчү сабак катары болуп келген жана кала берет.

Жылдар, кылымдар өтөт; бирок элдин ою, идеясы, анын салты, үрп-адаты, традициялары эмгекке тарбиялоо процессинде күн өткөн сайын андан ары да өркүндөөнүн үстүндө болот.

Жалпы билим берүүчү мектептер жана башка тарбия берүүчү мекемелер элдик педагогиканын идеяларын чыгармачылык менен пайдаланып, ийгиликтүү ишке ашырууда.

Окуучуларды ар тараптан гармониялык өнүгүшүн камсыз кылу алардын эстетикалык жана дене жактан тарбияланышын, алар саламаттыгын чыңдоону, эмгекке үйрөтүүнү туура жолго коюуну кам кылууга, окуучуларды турмушка, кесипти аң-сезимдүүлүк менен та билүүгө, эмгектик жана коомдук активдүү иштерге даярдоого тийиш экен жалпы билим берүүчү орто мектептердин негизги милдеттеринин бири кат анын Уставында бекеринен айтылган эмес.

Алар өз мекенинин жана өз элинин жыргалчылыгы үчүн ак ниетту менен эмгек кылууга үйрөнүп, эмгек гана адамга бакыт-таалай алып тургандыгын терең түшүнсүн үчүн мектеп окуучуларына элдик оо адабияттардын, айрыкча дидактикалык чыгармаларды кеңири түшүнду аны көп үйрөнүү үчүн системалык түрдө иш алып баруунун мааниси чоң.

Колдонулган адабияттар:

1. И.В.Савин Педагогика Ф., «Мектеп», 1974
2. И.Ф.Харламов Педагогика М., «Высшая школа», 1990
3. Б.Апыш Тарбия жараяны Бишкек, 2008
4. В.А.Сухомлинский Мугалимге жүз насаат Ф., «Мектеп», 1987

Бикиева К.
Соронбаева Н. А. - ОГ

Жаштарды адептүүлүккө тарбиялоодо элдик оюндардын тийгизген таасири

В этой статье говорится о роли народных игр и сохранении их в традициях и обычаях нации и передаче из поколения в поколение.

This article tells us about the role of the national games and keeping them in e traditions of our nations and passing it from generation to generation.

Элдик оюндарды жыйноо жана изилдөө негизинен бүгүнкү күн талабы. Элдик оюндар топтоштуруу, изилдөө, кагаз бетине түшүрүү көп бери колго алынып келе жатат. Элдик оюндарды алгачкылардан бо изилдөөнү колго алган окумуштуулар 1928-жылы А.Н. Рожденственский, 19 жылы М.П.Аможалов, С.Н. Абромов жана башка окумуштуулар болушк Бул окумуштуулардын негизги максаты элдик оюндарды улам кийи муундарга жайылтуу болуп эсептелген. Ар бир элдин, улуттун өзүнө тиеше үрп-адат, каада-салттары менен бирге улуттук өзгөчөлүгүн чагылдыр оюндары да бар. Ошол элдер сыяктуу эле кыргыз эли да эл болуп жарал күндөн баштап өздөрүнө мүнөздүү, ар кыл доорлорго, мезгилдерге жана ош кездин социалдык шартына жараша ооюндарды жаратышкан. Кыргыз канчалык көчмөн өмүр сүрүп, сабатсыз болгонуна карабай калың калкт башынан өткөргөн өмүрдүн элесин унутулгус кылып, келечек урпактарга бе катары сактап келишкен.

Оюн аркылуу кылымдар бою түзүлгөн маданиятты өлбөс өчпөс сактап келишкен. Маданияттын башаты, адам баласынын канаты болгон атка минип, ат жалында эркин ойноп көчүп-конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Ал оюндар бүгүнкү биз жашап турган күнгө чейин жетти. Элдик оюндарда элдин ой-тилеги, үмүт кубанычы, өкүнүчү, эрдиги, эркиндик менен теңдикке умтулуусу, адилеттик жана акыйкаттык үчүн болгон күрөшү камтылган. Элдик оюндар элдин түбөлүктүү жашоосун улантуу менен бирге элдик маданияттын, дөөлөттүн ажырагыс бөлүгүнө айланган. Элдик оюндар баарынан калкты дене түзүлүшү жеткилең тарбиялоодо жана кооздукка, сулуулукка умтулууда бирден-бир курал, кыймылдуу оюндар, ыр-күүлөр, санат-санжыралар, жаңылмач табышмактарды билүү менен адам баласынын аң-сезими, акыл-эси жогорку деңгээлде өсүшүнө өбөлгө түзүлөт.

Элдик оюндарды ойнотуу менен биз балдарды чыдамкайлуулукка, намыскөйлүккө, шамдагайлыкка, ат жалында ар кандай шартка туруштук бере алган бир эле ушуну менен гана чектелбестен тайманбас, эрктүү, чынчыл инсан катары өнүгүп өсүшүнө багыт беребиз. Бүгүнкүү күндө өзүбүздүн накта кыргыз элинин өзүнүн улуттук оюндары ойнотулбай жатканы баарыбызды ойго салып келет. Элдик оюндарды балага ойнотуу менен таасир берүү ар бир педагогдун ыйык милдети деп эсептеймин.

Элдик оюндар элдик тарбиянын ажырагыс бөлүгү. Элдик оюндар балдарды элди-жерди, мекенди сүйүүгө, адептүүлүккө, эмгекчилдикке, акыл-эстүүлүккө, баатырдыкка, чечкиндүүлүккө, тарбиялоо болуп эсептелет. Элдик педагогдордун түбөлүк адатка айланган талабы элдик оюндар.

Баланы тарбиялоодо элдик оюндарды балдарга ойнотуу, үйрөтүү ата-энелердин да атуулдук милдети. Ошондуктан ар бир ата-эне татыктуу тарбия берүүдө мына ушуларды эске алуу зарыл. Баланын акыл-эсин өстүрүүгө көмөк берүүчү, баамчылдыкка, кыраакылыкка тарбиялоочу ар түрдүү кыймыл-аракет аркылуу ден-соолукту чыңдоочу, турмуштун коз караштарын калыптандыруу үчүн оюндарды үйрөтүү. Элдик оюндар көңүл ачууда, маданияттуу эс алууда, денени чыңдоодо чоң мааниге ээ болбостон балдардын руханий дүйнөсүн калыптандырууда аларга патриоттук жана интернациолдык тарбия берүүнүн улуттук маданияттарды жакындаштыруунун жана оз ара байланыштыруунун манилүү каражаты болуп эсептелет. Элдик оюндарды адам-заттын көп кылымдык маданиятын сактап келе жаткан кенч катары бааласак болот. Анткени элдик оюндар элдин материалдык жана руханий чыгармачылыктарынын бардык тармактарын камтыйт. Оюн бул адмдардын ишмердүүлүгүнүн бир түрү. Оюн аркылуу бала айлана чөйрөнү тез таанып билүүсүнө шарт түзүлөт. Ошондой эле окуучулардын мектепте алган билимдердин бышыктоодо жана илимге, эмгекке кызыгуусун арттырууда өтө чоң роль ойнойт. Анткени окуу процессинде өздөштүрүүгө кыйын болгон нерсени оюн учурунда оңой эле өздөштүрүп алууга болот. Оюндарды ойноо менен балдар практикалык ишмердүүлүккө көнүгүшүп , ден-соолуктарын чыңдашып, өз ара аракет жасоого үйрөнүшөт. Ошондой эле оюн аркылуу балдар моралдык жана эстетикалык рахат алышат. Элдик оюндар тарбия берүүнүн комплекстүү каражаттарынын бири болуп саналат. Учурда элдик оюндарга аз көңул буруунун натыйжасында айрым элдердин жадынан чыга баштады. Кыргыз элдик оюндары: улак тартыш, аркан тартмай, кыз куумай, жамбы атмай, тыйын эңмей, күрөш, эр оодарыш, жолук таштамай, шакек

жашырмай, тогуз коргоол, топ таш жана башка. Алгач бүгүнкү күндө көпчүлүктүн кумарын кандырган оюндардын бири болгон "у... тартышуу" оюнун айтып өтсөк болот.

Кыргыз элинин улуттук оюндарынын бири болгон улак-тар... оюну майрамдарда, аш-тойлордо ойнотулат. Оюндун башталышы о... той берген адам улак союп же торпок союп, тойго алыстан ке... атчан коноктор улак-тартышуу оюнун баштап беришет. Бул ок... балдарга ойнотуу менен аларды эркин болууга, патриоттуул... тарбиялайбыз.

"Аркан тартышуу" оюну улуттук оюндарыбыздын бири. Бул ... чоң аш-тойлордо ойнотулган. Оюнга болгон адамдарды чыгарып, ... тарап ал балбандарды сүрөп кол чабышып турушкан. Бул ок... балдарга үйрөтүү менен, андагы балдардын ден-соолугу чың, бар... нерсеге туруштук бере алган, бардык эле нерсени бирдей деңгэ... өздөштүрө албаган баланы оюн аркылуу гана делебесин козгоп, ар ка... шартка ылайыкташуусуна өбөлгө түзүлөт.

Ал эми "шакек жашырмай" оюнунун шарты: бул оюнду бал... кыздар көк шибердүү аянтка ойношкон. Бул оюнду биз балд... ойнотуу менен бирге алардагы инсандык касиеттердин бири сезгич... билгичтик, чыгармачылыкка ачык көңүл, шайыр шаңдуу болу... коллективде өзүн алып жүрүүгө тарбиялайбыз.

Ошону менен бирге эле "Тогуз коргоол" оюну кыргыз элинин эл... оюндарынын бири, улуттук маданиятынын белгиси. Оюн коллектив... пайдасы үчүн өзүн-өзү чектөө жана курмандыкка баруу жөнүнд... түшүнүктү берет (Анткени уюмдашкан коллектив гана ийгиликке жет... алат). Окутуу процессинде болобу, тарбиялоо процессинде бол... уюмдашкан коллектив ийгиликке жетише алат. Оюн, баланын ар тарап... гармониялык жактан өнүгүүсүнө мүмкүнчүлүк берет, чыгармачы... көндүмдөрүн өркүндөтөт.

Мен ойлойм элдик оюндарды биз бүгүнкү күндүн талаб... ылайыктуу, балдар үчүн жөнөкөй жолун тандап алып, сабак учуру... колдонсок балдарга да жеңил болмок. Татаалдашкан теманы да ... аркылуу кызыктуу кылып өтө турган болсок, сабак бири-бир... окшошпой, улам кызыктуу болмок. Биз оюн аркылуу балдардын ... дүйнөсүн келечекке гана карай багыттабастан, аларды жолунда жолук... тоскоолдуктарга, чыдамкай болууга, ат чабышуу, ат жалында эр... жүрүүсүнө, дайыма билимине күч сынашып алдыга озуусуна, өзд... көздөгөн максатына жетүүсүнө, жоро-жолдошторунун ишенимине ... болуусуна жакшы жөрөлгөлөрдү жаратсак, бул алардын келечег... кенен жол салуу болуп саналат. Бүгүнкү күндө кыргыз элине ар тарап... өнүккөн эрктүү, эл-жерин сүйгөн, эли үчүн жанын аябаган балдард... элдик оюндар менен гана делебесин козгоп, эл керегине жараган атуу... тарбиялоо, биз келечектеги педагогдордун талыкпаган эмгектерин... изденүүлөрүнүн эң бийик туу чокусу деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттар:

5. И.В.Савин Педагогика Ф., «Мектеп», 1974
6. И.Ф.Харламов Педагогика М., «Высшая школа», 1990
7. Б.Апыш Тарбия жараяны Бишкек, 2008
8. В.А.Сухомлинский Мугалимге жүз насаат Ф., «Мектеп», 1987

Тарыкчиева Ш.Б.- ОГПИ

Жаштарды адептүүлүкө тарбиялоодогу элдик жомоктордун психологиялык негизи

Бул макалада жаштарды тарбиялоодогу элдик жомоктордун психологиялык негизи кеңири изилдөөгө алынган.

В этой статье рассматривается исследования психологической основы народных сказок в воспитании молодежи.

The article deals with the investigation of psycologycal base of fairy-tales in the bringing-up future generation.

Жомок–кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынан көрүнүктүү орунду алган адабий топтом. Анда эмгекчил элдин көз карашы чындыка болгон мамилеси, учку ойлору, өлбөс илектери, эстетикалык идеялары ар дайым кеңири чагылып келген.

Кыргыз элинин жомоктору башка элдин фольклордук жанырлары сыяктуу эле өзүнчө поэтикалык стилге, спецификалык бөтөнчөлүккө ээ.Кыргыз фольклорунда жомокторуна байланыштуу эки терминди учуратабыз.Атап айтканда алар "жомоктор" жана "жөө жомоктор" деген ат менен кезигет.

"Жомоктор" деген ат башка ооз эки чыгармачылыктын түрлөрүнө салыштырып караганда маани жагынан алда канча кенири."Жомок" дегенде кыргыз эли баатырдык салгылашууларга бай, зор окуялардын түйүндору менен байланышып, чон идеяны берген, көркөмдүк жагынан жетиле иштелген көлөмдүү ыр түрүндөгү эпикалык чыгармаларды түшүнүшкөн. Буга "Манас" трилогиясынан тартып " Курманбек","Кожожаш", "Эртоштүк", "Карач Кокүл баяны" сыяктуу кенже эпосторго чейин мисал боло алат.Буларды таланты жагынан өзгөчө айырмаланган жомокчулар айтышкан.

Кыргыз элинин жөө жомокторунда мезгилдин корунүктүү темалары тузгон. Башкача айтканда көпчүлүк массанын талабын канаттандырууга татыктуу коомдук мамилелердин негизги учурларын гана алып ,аны таасын көрсөтүүгө багытталат.Жөө жомоктордун идеясы эч убакта күнүрт болбойт. Андагы башкы каармандар да белгилүү коомдун социалдык мазмунуна дал келет. Арбир каарманды жекелендирүү социалдык иштердин типтердин орчундуу белгилерине негизделген. Жомокчуну ар бир персонаждык кайталангыз жеке портреттик,адамдык белгилери кызыктырбайт. Жөө жомоктогу каарман белгилүү социалдык катнаштын,окуянын баштоочусу,жетелөөчү күчү катары берилет. Ошондуктан, анынпортрети татаал психологиялык абалы сүрөттөлөт, көбүнчө таптык облиги, каармандык иштери, баатырдык күрөштөрү биринчи катарга коюлат.Мисалы,башкаэлдердикиндей эле кыргыз элинин жөө жомокторунун каармандарынын көпчүлүк убакта аты да жок болот.Алар "Жети таз жана жеке таз", "Сокурбай", "Жаман катын", "Акылдуу дыйкан", "Жетим бала" деген өндүү аттар менен гана белгилүү. Жомоктун өзүнө да ушундай эле аттар коюлат. Каармандын ортосундагы кагылыштар кокустук кагылыштар эмес, бүт бир топко мүнөздүү күрөштөр.

Эгерде биз таздын, жетим баланын, акылдуу дыйкандын туруктуулугун, баатырдыгын копчулук массанын баатырдыгы, айлакердиги туруктуулугу катары кабыл алсак, ал эми хандын, байдын,

молдонун ач көздүгүн,сарандыгын, мыкаачылыгын ,ырайымсыздыгын э:
таптарга мүнөздүү көрүнүш катары карайбыз. Ырас, жөө жомоктордогу
кармандар көпчүлүк убакта оң образдарга караганда күчтүү, алб
коюулуп
сүрөттөлөт. Бул баарынан мурда кара күчкө, каардуу бийликке негизд
артыкчылык. Эгерде бул артыкчылыкты белгилүү тарыхый доор м
,жаратылышка карата болгон түшүнүгү . менен байланыштуу ка
түшүнүктүү болот. Бирок элдик үмүт, тилек ар дайым эртеңки кү
жаркыраган келечеги менен жашаган. Ошондуктан, жөө жомоктордогу т
тирүүлөй, өлүктү өлүктөй, жесе тойбогон жети баштуу ажыдаа
кылычын кынсыз байлаган жаш баладан ажал таап, тең бөлүнүшү, ада
айбан кейпине келтирип, тирүүлөй кыйнаган айлакер жез кемпирдин
баладан, бир көздүү тоодой дөөнүн кадимки эле дыйкандын жеңил
натыйжада адилеттүүлүктүн салтанат курушу
да бекеринен эмес. Демек, көпчүлүк масса жомоктордо айрым
каармандардын мамилеси, күрөшү, ой-тилеги аркылуу бүтүндөй
таптын, элдин ой санаасын, тилегин, күрөшүн берүүгө умтулушкан.

Ал эми жөө жомоктор көлөм жагынан кыска, көбүнчө кара
түрүндө болот. Окуялардын түрмөгү, сюжеттик чиеленишт
композициялык түзүлүшү, көркөм сөз тизмектери жагынан да негизи
жомокторго караганда алда канча жөнөкөй жана чакан келет. Элибиз
күндөлүк турмушунда жөө жомоктордун көп айтылышы да уш
байланыштуу болсо керек. Жөө жомок негизинен кыялдан жарал
кошумчага, фантазияга бай келет. Ошол аркылуу кубулуш сүрөттөлөт.
“Фантазия”-кыялдан жаралган кошумча жөө жомоктун мүнөздүү белг
Фантазиясыз жомок болбойт, ал жомок эмес, - дейт белгилүү изилдөөчү
П. Аникин.

Демек, жомок - баарынан мурда бул поэтикалык кыялдык кошу
Бирок, жомоктун бул көркөм методу анын чындык дүйнө менен бол
байланышын жокко чыгарбайт. Фантазия кыялдык кошумча чындык
негизинде келип жаралат.

Ар кандай жомокто чындыктын элементи бар.

Демек,. жөө жомок башка элдик ооз эки чыгармалар сыяктуу эле өзү
чыгышы, жашашы жагынан элибиздин турмушу, тарыхы менен ты
байланышкан. Жөө жомоктордун элибиздин түрдүү доордогу түшүнү
турмуш абалын, күрөшүн көрүүгө болот. Алардын айрымдарынд
окуялардын мүнөзү, айрыкча айбанаттар кереметтүү жомоктор тап
коомго чейин эле пайда болгондугун ачык корсотуп турат. Баарыбы
белгилү, адамдардын акыл – сезимин алгачкы доорлордо өтө төмөн бол
Бул болсо жаратылыштын ар түрдүү сырларын ачууда, айбандарга кар
күрөшүүдө аларды күчсүз кылган. Мына ушул абал айбанатта
жаратылыштын ар кандай көрүнүштөрүнө мүнөздүү болгон укмуш
касиеттерди ыйгарууга, образдарын түзүүгө алып келген.

Башкача айтканда жомоктордогу тотемдик, анимисттик көз караштард
мифологиялык түшүнүктөрдүн кезигиши да ушул кырдаалга байланышт
Бирок жомоктун өмүрү өз мезгили , убагы менен гана өлчөнгөн эмес.
оозлон – оозго, кылымдан - кылымга өткөн, жаңы шартка, турм
кырдаалына, коомдун ыйайыгына карап улам жаңы көз караштар, зал
ойлор, илгери үмүттөр менен толукталат. Ушул себептүү адамдард

алгачкы түшүнүгүн, көркөм ойлоосун берген поэтикалык таза чыгарманы ыр жомоктордун ичинен табуу өтө кыйын.

Тап чыкканда тартып айбандардын, адамдардын, кадыресе турмушун өрчөтөп келген жомоктор кийинчерээк таптык кызыкчылыкка карай өзгөрүп келген .

Баарына белгилүү, жомоктуу жаратуучу эл болгон. Эл да жөө жомокторго коомдук турмуштагы орду, жаштарга тарбия берүүдөгү маанисине карай баа беришкен, алардагы эмгекчи калктын кызыкчылыгын жогору коюшкан. Өз чыгармалары аркылуу жаштарды жакшы сапаттар, мүнөздөр менен тааныштырып, угуучуну патриоттуулукка, гуманизмге тарбиялашкан. Ошону мнен бирге адамдардын ар түрдүү турмуш күрөшүндөгү топтолгон тажрыйбаларынан кабар берип, угуучуларды алдыңкы идеяга күрөшкө шыктандырган.

Жомокторго, андагы фантазиялык ой жүгүртүүлөргө, элдик үмүт, тилек, максат, умтулуш, аракеттерге, улуу жазуучулар, аалымдар акындар зор маани беришкен. Алардагы юмор, фантазияга, чеберчилигине, жогорку деңгээлдеги поэтикалык сапатына суктанышкан. Элдик жомок жөнүнд Ф.Энгельс “Элдик китеп окуган, же жомокту уккан дыйкан оор турмуштан чарчаганын унутат. Сөз сыйкырынын, фантазиянын күчү менен анын таштак талаасы - гүлдөгөн бакка, тар булганыч, үрөйү суук үйү – алтын сарайга айланат.
Ошону менен бирге фантазия, жомоктор дыйкандын өзүнүн күчүнө ишенүүгө чоң түрткү болот ” - деген.

Жомокко өмүр берип, угучуулардын кызыгуусун бөксөртпөгөн бир касиет-анын өлбөс, өчпөс оптимизмге толгондугунда. Эмгекчил Эл нечен кардуу белди ашты, чоң жоготууларга да учурады. Бирок булар эч`убакта аларды мөгдүрөткөн эмес. Өздөрү сыяктуу чыгармалары да, анын ичинде жомоктор да үмүтсүздүктөн, ыйдан ар дайым ойдо турган. Бул жөнүндө М.Горькийдин таамай айтылган бир сөзүн эскерте кетелик:“Эл чыгармасын чыгарган сөз чеберлери канчалык кайгылуу, оор турмушта жашаса да, алардын оор эмгектери эзүүчү тап тарабынан канчалык жокко чыгарылып үмүтсүздүккө келтирилген болсо да,алардын чыгармаларында эч качан үмүтсүздүктүн шооласы болбойт. Коллективке өз өлбөстүгүн түшүнүү жана ага душман болгон баардык күчтөрдү жеңүүгө ишеним мүнөздүү. Жомоктордун жалпы элге, анын ичинде өсүп келе жаткан жаш муундарга тийгизген таасири чоң. Тилекке каршы, тарбиялык башаты болгон – үй-бүлөдө, тарбиялоо, мекемелеринде жомок айтуу менен баланын психикасына таасир этүү жокко эссе болуп жатат.

Биз жомокту жаш муундарга жеткире айтсак, жомок менен тарбияласак, балдардын келечекке болгон көз карашы алдыга умтулуусу, ой-тилеги жогорку деңгээлде болоор эле!

Адабияттар:

1. Бекембай Апышов. «Педагогика» Ош 1993 –ж.
2. Абрамзон С.М «Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи». Ф. «Кыргызстан» . 1990.
3. Этнопсихологияга киришүү. Ош 1996.
4. Ч.Айтматов. «Биз дүйнөнү жаңыртабыз, бизди жаңыртат». Фрунзе, «Кыргызстан» 1998-ж

5. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы 1996.
6. Бекембай Апышов. «Тарбия назарияты» Ош.1996
7. Исаков Б. «Манас сабагы». Бишкек, 1994.
8. Миңбаев .К. Курак жана педагогикалык психология, Ош 1995.
9. Миңбаев. К. Адам психологиясы. Ош.2000.
10. Б.Г.Ананьев «Избранные психологические труды» Москва 1980.

Турдубаева К.Т. – ОІ

Символдук функцияларды колдонуу

Символдук жолчолор жана алардын үстүнөн аткарылуучу опер функциялар, аларды программа түзүп, математикалык маселелерди чыгар колдонулушу

Символьные строки операции, функции над ними и использов программировании при решении математических задач.

The article deals with the symbolic lines of operations, their functions and us of programming in solving mathematic tasks.

Математикалык кээ бир маселелерди компьютерде программа т чыгарууда символдук функцияларды колдонууга туура келет. Программа тилинде (Basic Турбо Pascal) символдук жолчолор жана алардын үсті аткарылуучу операциялар, функциялар каралат. Бизге белгилүү чондуі турактуу жана өзгөрүлмө чондуктар болуп экиге бөлүнөт. Чондуктар маанилери сандар жана жолчолор (символ же символдордун удаалашть болот. Мааниси сөз же сөздөрдүн чынжырынан турган чоңдукту литеі чондук деп айтабыз. Чоңдуктардын типтери Турбо Pascal тилинде төмөнкү белгиленет:
бүтүн сан –integer, чыныгы сан- Real,Литердик: символ –char жолчо- stı
Литердик чондуктардын үстүнөн бүтүндөй операциялардын наборун атка мүмкүн.

- «Бириктирүү» операциясы

Бириктирүү операциясы же конкатенация деп аталат жана +белгиси ме белгиленип, эки же бир нече тексттерди бир текстке бириктирет. **Мис** a$=»форма»; в$=»ция»; d$=a$+в$. Жыйынтыгында d$=»формация» келип чыгат. Турбо Паскаль тилинде жазылган программанын көрүнүшү:

```
Program  Misal 1;
Var
  a, b, d: string;
begin
  a:= 'форма';  b:= 'ция';   d:=a+b;   writeln ('d=',d)
end.
```

Программа аткарылгандан кийин экранда d='формация' тексти(жолч чыгат. Символдук жолчолордун үстүнөн төмөнкүдөй операциялар колдонул

- **Жолчонун узундугун аныктоо функциясы**

Length(a)   Len(a$) Бул функция берилген жолчонун узундугун б.а. жолчо канча цимфолдон тураарын аныктайт. **Мисал2:** Берилген a='информа жолчосунун узундугун аныктоо программасын түзөйлү

```
Program  Misal 2;
  Var
a: string;  k: intejer;
 begin
a:= 'информатика'; же   Readln(a);  k:= Length (a);
writeln ('узундук=',k)
 end.
```

Жыйынтыгында узундук =10 чыгат.

BASIC тилинде жазылышы: Rem Misal 2;

a$ = 'информация' же INPUT a$ k=len (a$)

PRINT 'узундук=',k end.

- **Жолчодон жолчо бөлүп алуу же көчүрүү функциясы** Жолчодон жолчо бөлүп алуу же көчүрүү функциясы BASIC тилинде **Mid$(A$, m,n)** жазылат. **Мында** берилген A$ жолчосунун m-позициясынан баштап n символду бөлүп алуу дегенди түшүндүрөт. **Мисал 3.** «информация» сөзүнөн «форма» сөзүн бөлүп алайлы. Ал бейсик тилинде төмөндөгүдөй жазылат:

A$= 'информация' B$= MID$(A$, 3, 5) PRINT B$

Жыйынтыгында «форма» сөзү келип чыгат.

Турбо Паскаль тилинде көчүрүү функциясы **Copy(a, m, n)** жазылат.

Program Misal 3;Var a, b: string; begin a:= 'информация'; же Readln (a); b:=copy(a, 3, 5); writeln ('b=',b) end.

Программа аткарылгандан кийин b= 'форма' сөзү келип чыгат.

- **BASIC тилинде берилген сөздүн сол жагынан n символду бөлүп алуу функциясы** LEFT$(A$, n)

LEFT$('информация', 6) функциясы берилген. Информация сөзүнөн информ сөзүн бөлүп алат. BASIC тилинде берилген сөздүн он жагынан n символду бөлүп алуу функциясы

RIGNT$ (A$, n)

Мисал: RIGNT$ ('информация', 8) функциясы информация сөзүнөн формация сөзүн бөлүп алат.

- **Жолчодон жолчонун алып салуу үчүн** Delete функциясы колдонулат. **Delete(a,m,n,)** функциясы берилген a жолчосунун m-позициясынан баштап n символду алып салат. Программа аткарылгандан кийин экранда «информатика» жолчосу келип чыгат.
- **Жолчого жолчо коюу Insert(b,a,n)- функциясы аркылуу жазылат.** Турбо Паскаль тилинде insert (вставить) функциясынын жардамында жолчонун үзүндүсүн берилген жолчого көрсөтүлгөн номердеги позициядан баштап коет. Insert (b,a,n)- b-жолчосун a-жолчосунун n-позициясынан баштап коет. **Мисалы 4**: « Информатика» жолчосунан «ция» жолчосун алып салып, 8-позициядан баштап «тика» жолчосун коелу

```
Program  Misal 4;
Var
  a, b, c: string;
begin
  a:= 'информация';   b:= 'тика';  d:=delete(a,8,3);    c:=insert(b,d,8);
writeln ('c=',c)
end.
```

- **POS(a,b) жолчодон жолчону издөө функциясы**

Турбо Паскаль тилинде POS(a,b) функциясынын жардамында бери
жолчодон жолчонун үзүндүсү кайсы позициядан баштап табылары аныкта
Мисал5. «форма» сөзү «информатика» сөзүнүн кайсы позициясынан баш
табыларын аныктоо программасын түзөйлү:

```
Program  Misal 5;
Var
  a, b: string;  n: intejer;
begin
Readln(a,b);  же       a:= 'информация';   b:= 'форма';    n:=POC(a,b);    wr
('n=',n)
end.
```

Программа аткарылгандан кийин экранда n=3 келип чыгат. Бул форма
информатика сөзүнүн 3- позициясынан баштап жазылганы келип чыгат.

- **Берилген санды жолчого айландыруу функциясы.**

Берилген санды жолчого айландыруу функциясы BASIC тилинде STR$(
Турбо Паскаль тилинде STR(сан) көрүнүшүндө жазылат.

Мисал5: Бейсик тилинде берилген санды жолчого айландыруу программа
түзөйлү.

```
a=1996   d$=STR(1996)    PRINT d$
```

Жыйынтыгында «1996» жолчо болуп кабыл алынат.

Турбо Паскаль тилинде

```
Program Misal 5;
  Var
  a: inteler;     d: string;
begin
Readln(a);    d: = srt(a);    writeln('d='d)
end.
```

- **Берилген жолчону санга айландыруу функциясы.**

Берилген жолчону санга айландыруу функциясы BASIC тилинде VAL(жол
Турбо Паскаль тиинде VAL(жолчо) колдонулат

Жолчону кайра санга айландырабыз.

BASIC тилинде k=VAL(P$), Турбо Паскаль тиинде k=VAL(p) же
k=VAL("1987") , жыйынтыгында k=1987 болот.

Символдук функцияларды колдонуп программа түзөйлү:

Мисал 6. Берилген а санынын 3кө бөлүнө тургандыгын аныктай тур
программа түзөйлү. Ал үчүн Бейсик программалоо тилинде төмөндөгүдөй
аракеттерди аткарабыз.

```
PRINT-"Берилген а санын киргизебиз"
INPUT A    PRINT "а санынын узундугу"    K=Len(A$)
```

Сандын цифраларынын суммасы 3кө бөлүнсө анда ал сан 3кө бөлүнөт. Ал ү
санды жолчого айландырып, жолчонун ар бир символун бөлүп алып бө
алынган символдорду санга айландырып суммасын табабыз.

```
d$=str(A)   S=0   for i=1 to k
c$=Mid (d$, I, 1)    k=val (c$)    S=S+K
                  next i
if  S int 3=0 then  print " а саны 3кө бөлүнөт" else print " а саны 3кө бөлүнбөй
```

Турбо Паскаль программалоо тилинде программа төмөндөгүдөй түзүлөт:

```
Program   Misal 6;
Var
```

```
n,s,k,a: intejer;    d,c:=sring;
begin
readln(a);     (а санын киргизебиз)
d:=str(a); ( а санын жолчого айландырабыз)
k:=length (d); (d жолчосунун узундугун аныктайбыз)
s:=0;    for i:=1 to k do
c:=copy(d, i, 1);    n:=val (c);    s:=s+n;
if s int 3=0 then    writeln ('а саны 3кө бөлүнөт')  else writeln (' а саны 3кө бөлүнбөйт')
end.
```

Адабияттар:

1. Турбо Паскаль (начальный курс) В.В.Фараонов М. 97.
2. Разработка программного обеспечение на Паскале.В.Г. Мануйлов. М 96.
3. Алгоритм и программирование на Турбо Паскале. В.С.Новичков М.2005.

Хасанов Т.Х.– ОшГУ
Мусаканова М.М.– ОГПИ

Группа методов воспитания в этнопедагогике и их использование в практике воспитания

В условиях рыночных общественно-экономических, нравственно-культурных, межличностных отношений, воспитание подрастающего поколения в духе национальных ценностей кыргызского народа приобретает актуальность как никогда.

Анализ опубликованных научных работ по этнопедагогике кыргызского народа показывает, что в этом направлении учеными педагогами проделана определенная научно-методическая работа. Собрано эмпирический педагогический материал, обработано, анализировано, составлены теоретические заключения и выдвинуты определенные педагогические рекомендации для учителей и воспитателей.

Однако, этот теоретико-методический материал имеет разноплановый, разнохарактерный и достаточно хаотический характер. Отдельные выводы сформулированы декоративно, и их трудно использовать в прикладном направлении, т.е. в практической деятельности воспитателей и учителей школ.

Прежде всего, это касается принципом воспитания в этнопедагогике. В научной педагогике уже обоснованы закономерности воспитания личности и оттуда вытекающие принципы воспитания.

Изучение материалов кыргызской этнопедагогики показывает, что в условиях нашей республики принципы воспитания в этнопедагогике ещн не было обьектом специального исследования.

Результаты анализа осуществленных исследований показывает, что в отдельных научных работах, посвященных проблемам кыргызкой этнопедагогики вопросы принципов воспитания частично затронуты, однако, обобщающие исследования еще не проведены.

Основываясь на результаты уже проведенных исследований мо
констатировать, что в кыргызской этнопедагогике к принципам воспита
наши предки придавали важное значение. Они понимали под принци
воспитания общий подход, руководство, когда воздействовали на личн
ребенка и эти положения носили гуманистический, демократический характ

Теоретический анализ этих общих положений позволяет, что кыргыз
своей этнопедагогике придерживались к следующим принципам воспита
понимание ребенка как дар бога, природы; принятие ребенка какой он
безграничная любовь и уважение к ребенку; оптимистический прогно
будущему ребенка; преданность к своему ребенку, вплоть
самопожертвование и др.

Нетрудно заметить, что данные принципы этнопедагогики перекликак
с существующими принципами гуманистической, демократической педагог
Это значит, что кыргызы в своей этнопедагогике испокон в
придерживались в своих семьях принципам гуманистической педагог
только в определенных этапах общественно-экономической формации
были вынуждены отступать от своих принципов воспитания. Кстати,
ситуация еще требует своего исследования.

В отношении классификации методов воспитания в кыргызс
этнопедагогике нет единого мнения. Отдельные исследоват
придерживаются к модели научной педагогики как образца. На наш взгляд,
неверный путь. Ибо, этнопедагогика имеет свои характерные особенно
Видимо исследователям импонируются логическая стройность классифика
методов воспитания в научной педагогике. Однако, воспитания личности
всегда подчиняется логическим конструкциям. Не зря великие педа
подчеркивали, что воспитания есть одновременно и наука, и искусство.

Как нам известно, в научной педагогике методы воспита
классифицируется на четыре группы. Но есть такие исследования, кото
доказывают и классифицируют три группы. Однако, все исследователи ед
во мнениях о том, что в первую группу включаются группа методов
названием "Нравственно-культурное просвещение".

В кыргызской этнопедагогике, на наш взгляд, наши предки к этой пер
группе методов воспитания подходили очень мудро. Даже в науч
педагогике под этой группой методов подразумевается научение к чему-л
хорошему. Проще говоря, **наши предки позаботились о формирова
мотивов поведения ребенка, а потом учили как хорошо жить и крас
поступать.**

В научной педагогике, нравственно просвещая детей, то есть, давая зна
о хороших поступках, получат желаемые результаты. Однако, дети
понимают зачем нужны хорошие или плохие поступки и поведения.

Здесь есть многое, о чем нужно задуматься.

Таким образом, мы затронули только отдельные аспекты принципо
методов воспитания в кыргызской этнопедагогике. Думаем, что это позво
молодым ученым, будущим педагогам выбирать свои темы исследования.

Использованная литература:

1. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. – Москва, 199
2. Кукушин В.С. Теория и методика воспитательной работы. – Ростов-
Дону, 2002.

3.Подласый И.П. Педагогика начальной школы. – Москва, 2000.
4.Степанков Н.К. Педагогика. – Минск, 2001.

Кадырова. Т. К. – ОГПИ

Кыргыз элдик мурастары - окутуу-тарбиялоо процессинин негизи катары

Бул макалада келечектеги педагогдордун инсанын ар тараптан өстүрүүдө жана кесипке даярдоодо кыргыз элинин тарыхынын, акын, жазуучулардын, улуу ойчулдардын педагогикалык идеялары ачып көрсөтүлөт.

Статья раскрывает связь народной педагогики с идеями кыргызских народных писателей, поэтов, ученых, историков и их роли в настоящее время в подготовке будущего учителя, как всесторонне развитой личности.

This artikl deals with Kurghus historical peraonalities poets and writers and their folk pedagogical ideas. The preparation of pedadagogikal specialists plaus the important role in the huture .

Адам коомунун тарыхый өсүүсүнүн белгилүү мезгилинде гана элдин педагогикалык ой-толгоолору, тарбия жөнүндөгү эмприкалык түшүнүктөрү элдик фольклордо, айрыкча санат сөздөрүндө, макал-лакаптарында, батумуштарында, тамсилдеринде жана башка оозеки чыгармаларында чагылдырылса, элдик маданият пайда болгон учурдан баштап педагогикалык идеялар сөз чеберлеринин көркөм чыгармаларында бериле баштайт. Ал эми кыргыз элинин педагогикалык көз караштарды өзүндө көркөмдөп чагылдырып, аны муундан - муунга жеткизүүчү негизги каражат-элдин оозеки чыгармачылыгы.

Кыргыз элинин мазмундуу окуяларга мол тарыхын, өнүккөн маданиятын чагылдырган көлөм жагынан таң калаарлык чоң, мазмун жагынан бай, көркөмдүгү ажайып көкөлөгөн оозеки адабияты - элдик педагогиканын соолубас булагы, көөнөрбөс каражаты болуп саналат. Алсак, табышмактар балдардын эс-акылынын зиректигин, ой-чабыттарын, логикалык жактан эркүндөтүп өнүктүрсө, элдик оюндар татаал кырдаалда түрдүү айла, амал менен туюктан бачым жол таап чыгып чапчан, ден соолугу чын, чыдамкай, күчтүү болууга үйрөтөт. Ал эми жомоктор адамды баарынан күчтүү кылган да, амалдуу кылган да акылдуу, адептүү кылган да адал эмгек экендигин көрсөтүп, инсандагы калыстык, айкөлдүк, ыймандуулук касиетти даназалайт. Мындай фольклордук формалар менен катар эл узак окуялуу чоң жомокторду, баатырдык эпосторду да жараткан, ал эми элден чыккан көркөм сөз чеберлери аларды бүт ырга айланткан.

"Манас"- кыргыз элинин бай руханий дүйнөсүнүн океаны, боектору даана түстөр менен чебер тартылып бири-биринен инсандык мыкты касиеттери менен айырмаланып турган (Манас,Алманбет, Бакай, Каныкей, Чубак жана башка) каармандардын портреттери-эмгекчи элдин адам тарбиялоодогу идеалы болуп саналат.

Тарбиялоо ишинде байыркы жана орто кылымдагы чыгыш элдерин үлгүлүү тажрыйбасы эч кандай баа жеткис кенч экендигин баяндаган Жакын жана Орто чыгыштын, Орто Азиянын окумуштуу-энциклопедиячыларын эмгектери бизге ата бабалардан калган мурас. Ал эмгектердеги залк педагогикалык идеялар таалим тарбия берүүнүн элдик тажрыйбасы ме ширелишип, эмгекчи элдин ан сезимине терең сиңип, элдик педагогикан соолбос булагына айланып кеткен.

Даанышман окумуштуулар табият жөнүндөгү илимди өркүндөтүп г тим болбостон, математиканы, философиянын түрдүү проблемалар коомдун жана жеке адамдын өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн те изилдешкен.

Орто кылымдагы чыгыштын ойчулдарынын эмгектеринде таал тарбия жөнүндө өтө көп ой пикирлери бар. Алар акыл, адеп, эмгек жана д тарбияларынын максатын, каражаттарын негиздешкен. Чыгыш элинин ойч Аль-Фараби тарбия жөнүндө мааниси өтө күчтүү оригиналдуу көп ойло айткан.Тарбиянын негизги максаты, анын оюю боюнча адамды жакшылык жакшы жөрөлгөлөргө үйрөтүү аркылуу анын бактысын ачуу. Андан тышка тарбиянын жардамы менен адам адеп нормаларын өздөштүрүп, өнөрчүлүктүн практикалык ык, машыгууларын үйрөнүүсү зарыл. Инсандын кандай эле сапаттары тубаса берилбейт, ал сапаттар адегенде үй-бүлөнүн ан кийин улам кенейген чөйрөнүн таасири менен калыптанат. Ошону менен би инсандын адептик сапаты деле көнүгүү менен адаттын натыйжасы бо эсептелет деген пикирге келген. Молдо Нияз- кыргыз жазма мурасын баштоочусу, залкар акын, насаатчы педагог.Ал кыргыз элинин тилин, дил үрп-адат, каада салтын жакшы билип, жаштарды билим алууга, эл кам ойлоп кужурмөн эмгектенүүгө, адеп сактап, адамгерчиликтүү болууга үндө

"Азиз кылган пендени
Адептүү болот жашында.
Мейманы күндө үзүлбөйт,
Береке бар ашында.

Айтып көр адам баласы,
Билген ырдын маанисин
Бир жерде жоктур чаласы,
Бетбактын тийет балаасы
Казандын жугат карасы".

Токтогул Сатылганов кыргыз элинин улуу акыны, даанышман ойчу насаатчы педагогу. Токтогулдун санаатары бүтүндөй эле нукура эл педагогика. Алсак:

"Бекерчиден безе кач,
Ушакчыдан көчө кач,
Күлүк менен жарышпа,
Билимдүү менен алышпа.

Эсиң болсо жигиттер,
Капа кылып тилдебей,
Кайрыла жүр жетимге.
Тамаша кылба жыртандап,
Эри өлгөн аял жесирге"

Жаман адам белгиси- өз камы үчүн жүгүрөт.
Жакшы адамдын белгиси- эл камы үчүн күйүнөт.

деген ыр саптары нускалуу насаат, таасирлүү тарбия, нук педагогикалык залкар ой.

Ата-бабаларыбыз түзгөн улуу моралдык кодекс- тарбия таалимдин азыгы болуп саналат. тарбия ишинин мазмундук пай дубалына уютку б турган дагы бир кубаттуу ресурс бул- күнүмдүккө эмес түбөлүккө эсептел кыргыз акылмандыгынын жана калктын тарыхый тажрыйбасынан жарал доорлор сыноосунан өткөн көөнөрбөс элдик **этикалык нарктар,** а ыймандык мурастар. Биздин кыргыз менталитетинде батыш эли эбак жогс койгон жакшы бир касиет бар. Бул жамаатчылык. Айдоого үрөн сээп жатка

Баба дыйкан мындай дейт: "Жылуу жерден конуш тап, мунусу- жетим-жесирге, мунусу-алсыз карыпка, мунусу- курт кумурскага, мунусу- сурамчы-тилемиге, саламчыга, сизге, бизге, мага."Мында жалпынын кызыкчылыгын көздөгөн улуу жамаатчылык этикасын көрүүгө болот.

Тоолук менталитетибизде меймандостук, кайрымдуулук, күйүмдүүлүк, боордоштук салты өнүккөн. Мындай асылзаада сапат, касиеттер чындыгында рынокту, жеке менчикти, акчаны, пайданы көздөгөн түшүнүктөргө көп жагынан чоочун экени ырас. Кыргыз элинде руханий байлык материалдык байлыктан ар дайым жогору коюлуп келген. Эл жазуучусу Кенеш Жусупов бизге жеткен улуттук тарыхый көркөм маданий мурастарды, адеп-ахлак нускаларды, осуяттарды терең талдап төмөндөгүчө жалпылап, жыйынтыктаган.

"Жер-сууну ыйык тут, боордоштой ылым сана, шайкеш жаша. Жер-энени өзүн менен көрүп, жүрөгүң менен таанып, аны ыйык сакта. Дайыма адамдык милдеттеринди бил. Адал жаша, оюнду тазарт, адептүү бол. Ичин тар болбосун. Бар-жокко каниет, топук кыл. Ыймандуу, боорукер, жоомарт, ак көңүл бол. Намыскөй бол, намысты колдон түшүрбө. Жерди корго, тууңду сакта. Бал сөзгө, жалтырак дүйнөгө алданба, акылга баш ий, жакшыга жанаш."

Бул моралдык осуят кодекс кыргыз элинин улуу эл экендигин айгинелейт. Азыркы учурда кыргыз элинин ата салты калтырган мурастарды жаңы талаптар менен байланыштыруу зарыл болуп отурат. Мезгилдин ритминен артта калбаш үчүн биздин муундардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, билимдүүлүк, компетенттүүлүк, ишкердүүлүк, толеранттуулук, демократиялык принциптерге берилгендик сыяктуу жаңы сапаттарды өздөштүрүү талап кылынат.

Кыргыздар Азияда биринчилерден болуп өзүнүн жазмасына ээ болгон эл. Кыргыздардын биздин эранын V кылымында эле рун жазуусун колдонгондугун чыгыш менен батыштын окумуштуулары эбак эле далилдеп көрсөтүшкөн. Борбордук Азия калктарынын ичинен байыркы тарыхта аты биринчи учураган кыргыздар илгерки доорлордо алгачкылардан болуп алтын, темир кендерин иштеткен, өзүнүн хандыгына, мамлекеттүүлүгүнө эгедер болгон, атүгүл Азияда өзүнүн империясын түзгөн, темирден аскердик куралдарды жасоо жагынан алдына киши чыгарбаган, кытай жазмаларын жана орто кылымдагы саякатчылардын берген маалыматы боюнча чептерди, шаарларды курган, башка тайпалар калктар менен дипломатиялык мамилелери өнүккөн, эпостордо айтылгандай, "эрендер менен маңдайлаш, чечендер менен тандайлаш, беттеп адам барбаган, ар душман жеңип албаган" жоокер, эмгекчил, батыр эл болгон.

Манас атабыз, Барсбек, Алп Сол, Тагай бий, Кубат бий, Жаңыл мырза, Курманбек, Атаке, Бердике, Жайыл, Ормон хан, Тайлак, Курманжан Датка, Исхак хан, Балбай, кийинкилерден Абдыкерим Сыдыков, көкүрөгүн окко тоскон Чолпонбай сыяктуу улут ар намысы жана бoштондугу үчүн кара жанын садага чапкан жүздөгөн, миндеген баатырларыбыз мактанычы жана сыймыгы. Кыскасы, биздин бугунку тукумдарыбыздын духун көтөрө турган, көкүрөгүн сыймыкка бөлөп, улуттук ар намыс сезимин бийиктете турган данктуу тарыхыбыз бар экендигин эч ким тана албайт. Кыргыз тарыхынын бай жана баатырдык мазмуну-тарбиянын соолбос булагы. Патриотизм үчүн, улуттун өзүн-өзү андап түшүнүүнү өстүрүү үчүн керектүү мазмун ушул жерде жатат.

Ар кандай коомдун, мамлекеттин өзүнүн ыраттуу түрдө жолго ко
таалим-тарбия системасы болушу керек. Тарбия институтун унуткаган
таназар албаган, тарбия ишинин тизгинин стихиянын колуна карматып к
мамлекет коомдогу адеп-ахлак башаламандыгына жол ачкан болот. Та
тарбия маселеси стратегиялык маселе катары ар дайым мамлекеттин көңү
чордонунда турушу зарыл. Анткени тарбия адамзат, улут, социум топ
социалдык-тарыхый тажрыйбаны, маданиятты, руханий адеп-ахлак салт
муундарга мурастап өткөрүүнүн куралы. Коомдогу өтмө-катыштык
жобосун жүзөгө ашырып турган улуу фактор-тарбия механизми аркылуу
коом-коом катары сакталып турат жана келечекке карай илгерилеп ө
Демек, тарбия категориясы эч убакта эскирбеген, эч качан ө
актуалдуулугун жоготпогон түбөлүктүү маселе. Атуулдарынын тарб
тагдырга тете турмуштун зарыл маселе катары көңүлдүн борборуна ко
көздөгөн мамлекет, коом биринчи иретте, ошол өзүнүн таалим-т
ишмердигинин түпкү, башкы максатын алдын ала так аныктап алышы ша

Азыркы адамзат цивилизациясы илим-билими өнүккөн техник
цивилизация деп эсептелгени менен руханий жактан өтө терең кризиске б
турат. Адамдар азыр ыймансыздыкты, өзүмчүлдүктү пир тутушууда,
өздөрүн эң жогору сезип, табиятты да кор тутушууда. Азыркы цивилиза
кыргыздар Совет мезгилинин алгачкы жылдары отурук жашоого
мезгилден тартып аралаша баштаган. Элибиздин байыртадан берки ж
тиричилигинин негизин түзгөн кыргызчылык Кошалиев тарабынан
философия денгээлине чейин көтөрүлгөн. Кыргыздардын жашоодо тазал
аруулукка жогору баа бере турганын туура баамдап автор "Аруулук аал
сактайт" деген түшүнүктү кыргызчылыктын философиясы концеп
катары анын аталышына жазган. Аруулук, жан дүйнөнүн таза
кыргыздарда ак сөз менен белгиленип келген. Ак деп кыргыздар биринч
кудайды аташкан. Экинчи жагынан бул ак сөз элибиздин жашоо турмуш
кеңири тамырын жайган.

Адеп - адамдардын коомдогу жана жеке турмушундагы бири - бири м
коом менен мамилелеринин жана жүрүш-туруш нормаларынын тар
жыйындысы. Адептүүлүк адамдардын жеке мамилелерине коомго жа
мамилелерине, бири-бири менен жана коом менен карым катна
жакшылык-жамандык, абийирдүүлүк-уятсыздык, айкөлдүк-караниеттик
түшүнүктөрдүн негизинде баа берет. Үй-бүлөдө жана мектепте балд
адептүүлүккө тарбиялоонун милдети инсандагы идеялык өзөктү- жаранды
карашты, ишенимди, сезимди, жүрүм- турумду, сөз менен иштеги бирим
калыптандыруу. Инсанды мындай идея менен шыктандыруу-педагогика
маданияттын башаты.

Адамдардын турмушка болгон кызыкчылыгы, алардын өздөрү с
көргөн, чечип билүүгө далалат кылган маселелердин тамырын ачууда умту
койбойт. Ошентип адамдар тарабынан калтырылган эстеликтер, мурастар
жагынан ар кыл келип универсалдык көрүнүшкө кирет. Аларды биз ба
билүүгө тийишпиз, ошондо биз билимдүүлүгүбүздү, маданияттуулугуб
көрсөтөбүз.

Макал-лакаптар, же аталар сөзү тематикалык жактан ар кыл, көпчү
дыйканчылыкка, мал-чарбачылыкка, өнөрчүлүккө, саяпкерчили
мергенчиликке ж.б. тиешелүү.Макал-лакаптардын эң сонун жактары
Мисалы: эмгекчилдикке, тырышчаактыкка, боорукердикке, акылга, өн
үндөгөндүгү, ошолорду принцип тутууга чакырат. Алар бет чыдаба

иштерден алыс болууга түртөт. Ар ишке баш көз болууга накыл берет, жүрөк өлтүрбөөнү үндөйт. Көзгө илбөөнүн жаман экендигин туюндурат. Каргаша каш менен кабактын ортосунда экенин эскертет. Бөрү баласы ит болбосун, бөжөк баласы өз болбосун билдирет. Демек бул өндүү макалдар адамды ээнеткеч- ишчил болууга, жалкоолонуп чаар ичегиленүүдөн кутулууга, кулачы жок тили заарлыктан арылууга түрткү берген, накыл кылган, активдүүлүккө чакырган.Айтор ичкилик кыргыздын көп макалдары, ата сөзү эмгекти, эмгекчилдикти жактырат да жаратат. Мунун өзү элде байыртадан бери үзүлүп түшүп иштөөнү, эмгек дегенде суук сөзгө калбоону, эмгек менен эле көрүнүү даназалаганын түшүнөбүз. Тарбияга омок болуучу орошон байлык этникалык маданияттын казынасы. Тарбия ишине чоң азык-көрөнгө, омок болуп берчү дагы бир байлык, бул- этникалык маданияттын казынасы. Кыргыздын боз үйү, түркүн буюмдарда чөгөрүлгөн, түшүрүлгөн не бир керемет оюлар менен кыял көчөттөр дүйнөдө сейрек кездешкен эстетикалык сулуулук экендиги барына малым. Кыргыз зергерлеринин, уздарынын, жез омокторунун, усталарынын колунан бүткөн буюмдар, жасалгалар өзүнүн ажайып кооздугу жана чеберчилиги менен илгертен Туран аймактарында даңкталып келген. Көз жоосун алган алтын-күмүш билерик, шакектерди, керемет кемер курларды, жаркыраган жүгөн-куушкандарды, койкойгон зерлерди, колодон жасалган кумураларды, “шиберге койсо өрт кеткен, шилтегени мүрт кеткен” кылычтарды кимдер танданып карабаган. Археологиялык казуулардан табылып, дүйнөгө белгилүү болгон алтындан ютулуп жасалган бугу, куш жейрен алган илбирс сыяктуу көркөм эстеликтер жалаң эле байыркы сактарга эмес, кыргыздарга да тиешелүү болгон. Кыскасы кыргыздын байыртан өнүгүп келген керемет кол өнөрчүлүгү материалдык маданияты Борбордук Азия аймагындагы уникалдуу болуп саналат. Мындай өнөргө эгедер ата-бабаларыбыз менен кийинки тукумдар сыймыктанууга акылуу жана ошондой эле бул өнөрдүн унуткарбай татыктуу улантууга, өстүрүп-өнүктүрүүгө милдеттүүбүз.

Жыйынтыктап айтканда, элдик мурастарды Жана муундарды тарбиялоодо пайдалануу жакшы натыйжаны берет. Элдик чыгармалар, каада – салт, үрп адаттар педагогика предметин окутууда негиз боло алат. Айрыкча тарбиялоо иштеринин милдеттерин ишке ашыруунун негизги каражаты болору иш тажрыйбада көрүндү.

Колдонулган адабияттар:

1. Жээнбай Муканбаев “Ата сөзү - ар кимге” Бишкек 2006-ж40-66 бет.
2. Бекенбай Апышев «Педагогика» Ош. 2002-ж 22-34 бет.
3. Бекенбай Апышев “Сулаймандын накыл сөздөрү” Ош 2001-ж 18-21 бет.
4. “Кут билим” газетасы № 9 2008-ж 11 бет.
5. “Кут билим” газетасы № 4 2008-ж 8 бет.

Садыков
Султанов Э. -О

Изменение традиционного хозяйства Кыргызстана по, влиянием иноземных культур

(The change of traditional life of Kyrgyzstan under influence of fo culture.)

The results of archaeologic reseaches shows that descendant tribes of k people lived in Tjan-Shan and Pamir-Alai mountains. We can also speak a succession of traditions which were taken from ancient inhabitants of territories.

Исследование на территории Кыргызстана археологических памятн свидетельствует о существовании в данном регионе разносторонней культ связанной с культурой широкого круга племен и народностей проживавши территории Центральной Азии. Разносторонность культуры обнаруженн результате археологических исследований свидетельствую о том, что в сс кыргызской народности в той или иной мере вошли потомки пле населявших Тянь-Шань и Памиро-Алай в древности и в средние века. Мс также говорить об известной преемственности традиций хозяйственной жи быта и культуры предшествующих насельников этих территори современного кыргызского населения.

Скотоводство.

Во второй половине XIX - начале XX в. производительные с кыргызского общества в экономическом отношении находилис относительно низком уровне развития. Преобладали мелкие скотоводче хозяйства, которые вели кочевой и полукочевой образ жизни. Горный рель наличие различных по своим климатическим условиям и по растительн покрову географических зон, расположенных в вертикальном направл позволяли скотоводам планомерно совершать установившийся век круглогодичный цикл кочевания, переходить со скотом с одного - сезон пастбища на другое. Но скотоводство у киргизов уже давно сочетало земледелием, которое, как правило, существовало не обособленно, а вход неразрывной частью в хозяйство кочевого аила.

Направление скотоводческого хозяйства менялось в зависимости исторических условий. В период, предшествовавший вхождению Кыргызс в состав России, когда часто возникали феодальные войны и соверша нашествия завоевателей, разводили главным образом лошадей, мен значение имели овцы и верблюды, как не столь подвижные виды скота.

С переходом кыргызов к мирной жизни после присоединения Юж Кыргызстана к России первое место заняло овцеводство, козовод увеличилось и количество крупного рогатого скота. При переходе ча хозяйств к земледелию как основному занятию, главное место в их стаде с принадлежать лошадям, крупному рогатому скоту и отчасти козам. Круп рогатый скот приобретал все большее значение в бедняцких хозяйст которые были вынуждены переходить на оседлый образ жизни.

Каждое племя и род кочевали на определенной территории. Кочева совершалось преимущественно не в меридиональном (с юга на север), ка

многих групп казахов, а в вертикальном направлении: из низколежащих горных долин к высокогорным альпийским пастбищам и обратно. В течение зимы скотоводы находились в защищенных от ветра лощинах и ущельях. На территории, прилегавшей к зимнему стойбищу *кыштоо*, многоскотные байские хозяйства выпасали только крупный рогатый скот, верблюдов, молодняк и лошадей, предназначенных для дальних поездок. Овец и остальных лошадей выпасали обычно на отдаленных отгонных пастбищах *отор*, расположенных в таких местах, где снег со склонов гор сдувало ветром. Богатые и зажиточные хозяйства нанимали в последнем случае пастухов и табунщиков или пользовались трудом зависимых от них общинников. Хозяйства среднего достатка обеединяли скот для совместного зимнего выпаса собственными силами или сообща нанимали пастухов.

Зимний выпас скота был сопряжен с большими трудностями и требовал мобилизации всех сил для сохранения скота. Поэтому техника зимнего выпаса была разработана особенно тщательно. Для выпаса овец и крупного рогатого скота, не обладающих способностью самостоятельно добывать корм из-под снега, использовались южные склоны гор. Лошади выпасали в местах, покрытых снегом. В тех случаях, когда бесснежных участков не было, скот выпасали в определенном порядке: сначала шли лошади, которые разгребали копытами снег, после них пускали крупный рогатый скот, а за ним овец.

Ранней весной, но обычно уже после посевных работ на своем небольшом поле, расположенном возле зимнего стойбища, скотовод среднего достатка откочевывал со скотом на близлежащие, находившиеся в предгорьях весенние пастбища көктөө, бөксө. Здесь происходил окот овец. С наступлением летней жары и появлением беспокоящих скот сводов и разной мошкары часть скотоводов перегоняла свой скот на высокогорные летние пастбища жайлоо, а хозяйства, владевшие небольшим количеством скота, оставались большей частью на этих же весенних пастбищах до возвращения на зимнюю стоянку. Многие летние пастбища находились на высоте до 3,5 тыс. м., поблизости от линии вечного снега и ледников. Осенью, с наступлением холодов в горах, скотоводы опускались с летних пастбищ на осенние (күздөө), которые в большинстве случаев совпадали с весенними. На последних к этому времени подножный корм успевал возобновиться. По окончании уборки хлебов и сенокоса, производившихся посланными для этого членами семьи, а у богатых — зависимыми от них бедняками, кочевники возвращались на зимние стойбища.

Полный цикл кочевания сохранялся только в богатых и зажиточных хозяйствах, которые владели большим количеством скота, в том числе вьючного. Бедняцкие же хозяйства, не имевшие лошадей и овец или имевшие их в незначительном количестве, самостоятельно совсем не кочевали. Одни из них оставались возле своих или байских посевов, другие кочевали со своими богатыми сородичами, получая от них часть скота для собственных нужд на условиях отработки. Малоскотные хозяйства, владевшие небольшим количеством скота, оставались на лето на близлежащих пастбищах. Пользование пастбищами в большинстве случаев осуществлялось на общинных началах, хотя фактически ими распоряжалась феодально-байская верхушка; сенокосы были поделены и, за небольшими исключениями, находились в подворно-наследственном владении.

Техника скотоводства, хотя она и представляла собой систему проверенных многовековым опытом приемов, стояла на низком уровне.

Заготовка кормов на. зиму в прошлом почти совершенно не практикова Сенокошение начало распространяться несколько раньше у южных киргиз с конца XIX — начала XX в. и у северных (у последних под непосредствен влиянием русских переселенцев). Корм запасали в небольшом количе преимущественно для подкормки больного и истощенного скота, молодня также лошадей, предназначенных для дальних поездок. Для уборки употребляли обычно серп, но уже с начала XX в. стала распростран русская коса-литовка чалгы, чапкы.

Отсутствие достаточных запасов кормов на зиму ставило кирги кочевое скотоводство в полную зависимость от стихийных явлений прир Большой урон скотоводству приносили и эпизотии, в частности чум периодически повторявшиеся массовые падежи скота (жут) от бескорм Они наступали в результате затяжных и суровых зим с глубокими снега особенно во время гололедицы, когда ранней весной скот (прежде всего о погибал, не имея сил пробить ледяную корку и добыть корм.

До третьей четверти XIX в. киргизы почти не строили каких- помещений для скота. Загоны возводили из камня, камыша, хвороста и Загоны из глинобитных стен, а потом и хлева появились вначале в бог хозяйствах. Позднее они распространились несколько шире, особен Южной Киргизии, однако большую часть скота по-прежнему укрыва примитивных загонах, которые могли служить лишь защитой от ветра, но снега, метели и бурана.

Анализ этнических традиций, нашедших свое отражение скотоводческом хозяйстве кыргызов и других в прошлом кочевых нар Средней Азии, Казахстана, Южной Сибири, Монголии и сопредельных ст несомненно, должен стать предметом специального исследования. позволило бы выявить конкретные пути взаимных влияний и написать н страницы этнической истории и истории культуры этих народов. Здесь ограничимся лишь некоторыми замечаниями, которые, возможно, д направление изысканиям подобного рода. В этой связи хотелось бы напом справедливое замечание С. И. Руденко, большого знатока археологическ этнографических источников, относящихся к истории кочевничества: научной точки зрения быт казахов, равно как и кыргызов, представ исключительный интерес, так как они, без сомнения,— единственные из тю — сохранили в наиболее чистом виде, вместе с исконным скотоводче кочевническим образом жизни, все те бытовые элементы, которые характе для турков вообще».

Следствием тесного контакта тех же южнокыргызских племен с мест оседлым таджикским и узбекским населением является наличие в их лек ирано-язычных (или иранотюркских) названий домашних животных: кэлтэ (жеребенок-сосунок, двухлетний жеребенок), чара, чары (валух 4 лет), ку ноопаз (бычок по 3-му году), бада, пада (корова), тайкар (двухгодова ослик), акта (кастрированный осел). Эти названия проникли отчасти и на Т Шань, например ноопалан (бычок по 3-му году); тай ноопас (кастрирован бычок), бышты ноопас (бык по 4-му году).

Приведенные данные заставляют еще пристальнее взглянуть этническую историю предков кыргызов и народов Средней Азии, Казахст Алтая и Монголии в которой могли быть (и, вероятно, были) эт чрезвычайно близких этнических, языковых и культурных контактов.

Земледелие

Кыргызское хозяйство не было развито односторонне. Скотоводство у кыргызов сочеталось с земледелием, а отчасти и с охотой, оно имело по существу комплексный характер. Однако хозяйственная ориентация у различных групп кыргызов не было одинаковым.

Земледельческая культура на территории расселения современных кыргызов существует с давней поры. Значительного развития она достигла в античный период в Фергане.

В кыргызской земледельческой культуре имеется много общих черт с древней земледельческой культурой соседних оседлых народов — узбеков и таджиков и оседлого уйгурского населения, живущего на территории Синьцзян - Уйгурского авт. р-на КНР. Таким образом, земледелие у кыргызов развивалось в тесном взаимодействии с местным среднеазиатским земледелием.

Удельный вес земледелия издавна был более высоким в хозяйстве южных кыргызов. В Северном Кыргызстане его значение стало увеличиваться после вхождения Кыргызстана в состав России.

В годы, предшествовавшие Октябрьской революции, значительное распространение получило смешанное скотоводческо-земледельческое хозяйство полуоседлого типа; часть семьи в таком хозяйстве оставалась летом на месте зимней стоянки для обработки полей. Однако переход к занятию земледелием далеко не всегда совпадал с оседанием ранее кочевых хозяйств.

Несмотря на то что в условиях аграрной политики царизма переход к земледелию и оседание бедняков – кыргызов имели - часто вынужденный характер и протекали, далеко не безболезненно, все же эти явления безусловно имели прогрессивное значение, знаменуя переход, к более высоким формам хозяйства и культуры.

В хозяйстве основной массы киргизов земледелие являлось подсобной отраслью и имело преимущественно потребительский характер. Посевы, особенно в бедняцких хозяйствах, были небольшие. Лишь у богатых скотоводов они достигали нередко значительных размеров. В Ферганской долине земледелие все более приобретало товарный характер, чему способствовало развитие там хлопководства. Помимо хлопка, на юге киргизы выращивали пшеницу, кукурузу, джугару, рис, бахчевые культуры, люцерну. На севере Киргизии основными культурами были пшеница, просо и ячмень, в небольшом количестве овес и люцерна. Ячмень получил особенно большое распространение в высокогорных районах. Посевы овса появились в крае под влиянием русского населения. Наиболее древним злаком у киргизов было, по-видимому, просо. Огородные культуры имели очень незначительное распространение.

Земледелие у кыргызов имело главным образом поливной характер. Применялись искусно разработанные, вероятно очень давно, приемы орошения, приспособленные к высокогорным условиям. Оросительные каналы устраивали нередко на большой высоте, в скалистом грунте с каменным ложем.

После того как намечена исходная точка арыка, прокладывалась его трасса. Через каждые 50—100 м делалась отметка (камень, кусок дерна или торфа). Строитель на глаз определял, где и какую нужно дать глубину арыку: 0,5—1 или 1,5—2 м. Там, где вода не могла пройти, стала бы задерживаться, арык следовало рыть глубже. Глубина арыка и длина его отрезков измерялись с помощью шеста длиной в один саржан (русск. сажень), однако считалось, что она равна 10 кыйрыш.

В зависимости от структуры и особенностей почвы отмерялся тот иной отрезок арыка, и с учетом его глубины на этом участке определя задание по выемке земли. Для рытья арыков употреблялись кетме железные лопаты. При пробивке арыка в каменистом грунте применя кирка чукулук.

При прокладке арыка в скалистом грунте устраивал деревянный ж ноо. С помощью кирки выдалбливали в скале отверстия, в кот вколачивали большие железные прутья, на них устанавливали деревянный лоб. Его делали из четырех еловых досок (две в основании желоба), кот скрепляли гвоздями. Когда впервые пускали воду в арык, устраи жертвоприношение, называемое жер суу тайы.

В том случае, если на пути арыка попадалась скала, для ее раскалыв применялись кайла, потом при помощи шестов калтек, и ярма моюнт отворачивали глыбы камня. Для переброски воды через овраги соору акведуки (ноо) из целых выдолбленных стволов арчи. Сердцевину ств выдалбливали с помощью тесла керки, топора балта и большого плотнич топора с длинной рукоятью, с лезвием, насаженным поперек топор (байтеше).

Когда воды было много, акведук делали из двух параллельно иду стволов. При широком овраге соединяли стволы-желоба с помощью паз снизу делали подпорки тюркюк. Подпорки скрепляли со стволами длинн железными гвоздями, а стволы между собой закрепляли с помощью желе скоб чангек.

Нередко в скалах выдалбливали для арыка каменное ложе, для употреблялось орудие йод названием мети.

Перед строительством арыка совещались. Тогда устраивали и угоще для чего закалывали какое-либо животное.

Местами кыргызы восстанавливали и древнюю, давно заброшен ирригационную сеть, но они успели создать и свою традицион оросительную систему. Применялось исключительно самотечное ороше Система орошения позволяла кочевникам после посева укочевыват пастбища и возвращаться к уборке урожая. Для проведения поливов в промежуток времени приезжали лишь отдельные члены семей скотоводов.

Кое-где поливное земледелие сочеталось с богарным, зависящим атмосферных осадков. Но более широко богарные посевы распространи позднее, под влиянием окружающего русского населения.

Основным орудием для обработки почвы был деревянный буурсун юге —

однозубому ралу. Обычно на его заостренный конец надевали чугун наконечник тиш.

Из-за несовершенства этого орудия приходилось провод перекрестную вспашку поля. Тип пахотного орудия у кыргызов и связанн ним терминология указывают на общие черты в технике земледелия кырг и оседлого населения Средней Азии и Восточного Туркестана.

Накануне Октябрьской революции деревянный буурсун еще продол господствовать в сельскохозяйственной технике у кыргызов. Но под влиян русских крестьян начали получать распространение и русские железные плу

В кыргызском земледелии господствовала залежная система, севообо встречался очень редко, удобрение полей частично применялось в Юж Кыргызстане.

Засевали поля кыргызы вручную, сеяли и по вспаханной почве и по неспаханной. В последнем случае почву потом пропахивали и бороновали. Зерно для сева брали горстью из шапки, полы халата, кожаного ведра, торбы. Позднее были заимствованы русские приемы сева: зерно брали из мешка. У кыргызов местами сохранялись еще способы сева, характерные только для кочевников. Сидя верхом на лошади, сеятель бросал семена через ее голову. Боронование производилось несколькими способами. Использовали связку ветвей и сучьев боярышника, арчи и т. д. (мала, шак мала) или бревно с сучьями, нередко боронили буурсуном, положенным на бок, на который для тяжести становился человек. Позднее начали пользоваться бороной с деревянными или железными зубьями.

Единственным орудием уборки урожая служил серп в двух его разновидностях: более старый, крючкообразной формы — кыргыз орок, кол орок и гладкий, без зазубрин — маңгел, распространенный и в других районах Средней Азии. При небольшой площади посева иногда просто срывали колосья руками, срезали обыкновенным ножом или вырывали растения с корнем. Позднее получила некоторое распространение русская коса. Снопы боо или складывали сначала на поле, или прямо перевозили к току кырман на волокуше чийне, реже — на русской телеге или украинской бричке.

Для обмолота урожая применялись различные способы. В более ранний период, когда площади посевов были очень небольшие, вымолачивали зерно ударами палки по куче колосьев. Для этой цели применяли и деревянную ступу соку, в которую набрасывали колосья. Однако наиболее распространенным был способ молотьбы (темин басуу, пайкан) с использованием животных (лошадей, быков, ослов), которых привязывали к врытому посередине тока шесту (момук, мамы) с надетым на него кольцом из прутьев (чамберек) и гоняли по разостланным снопам хлеба. В Южном Кыргызстане применяли заимствованное у узбеков и таджиков приспособление для молотьбы в виде прямоугольной деревянной рамы, переплетенной сучьями, хворостом, травой или в виде связки хвороста (увал; тадж. чапар). От переселенцев— русских и украинцев — и от дунган был заимствован способ молотьбы при помощи молотильных каменных катков мало таш.

Веять было принято в первый раз вилами бешилик, а затем, после вторичного обмолота,— лопатами. На юге еще пересеивали зерно через решето парак. По окончании обмолота, когда очищенное зерно было ссыпано в кучу, устраивалось обрядовое угощение (чеч). Для этого считалось желательным заколоть какое-либо мелкое животное. Под голову животного подстилали веник шыпыргы, а кровь стекала на лопату. Кровью животного обрызгивали зерно и шест. Это угощение посвящали покровителю земледелия (баба дыйкан). Данный обряд аналогичен таджикскому «чошбанди».

Для помола зерна наряду с водяными мельницами общего для Средней Азии типа часто употребляли ручные каменные жернова (жаргылчак). Кыргызы применяли в хозяйстве и такое универсальное орудие, как мотыга кетмен с овальной лопастью, насаженной перпендикулярно к рукоятке. Это орудие, употреблявшееся для вскапывания земли, рытья арыков и т. п., было повсеместно распространено в Средней Азии.

В целом кыргызское земледелие, сохраняя некоторые архаичные самобытные черты, было органически связано со всем среднеазиатским земледелием. Но на технике и приемах кыргызского земледелия уже заметно

сказывалось прогрессивное влияние общения с соседним русским и украи населением, а также укрепление экономических связей с Россией.

Литература:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культ связи. – Л., 1971; 2-е изд. – Б., 1990.
2. Бернштам А.Н. Избранные труды по археологии и истории кыргь Кыргызстана. Т. I-II. Б., 1997 – 1998.
3. Джамгерчинов Б. Присоединение Киргизии к России. – М., 1959.
4. Жумабаев Б.М. Южный Кыргызстан глазами росси путешественников (вторая половина XIX – начало XX вв.). – Б., 199
5. Осмонов О.Дж. История Кыргызстана (с древнейших времен до н дней). - Б., 2005.
6. Плоских В. Киргизы и Кокандское ханство. – Ф., 1977.
7. Япшин В.П. Продвижение России в Центральную Азию и присоединение Шаня и Алая в XIX веке. – Б., 2006.

Даминова И. -ОГПИ
Абдулахамидова Б.Н - ОГПИ

Экологическое воспитание как социально-педагогическая проблема

Данная статья посвящена актуальной проблеме-экологическое воспитан статье раскрываются педагогические основы экологического воспит младших школьников.

This article devoted to the ecological problems it tells about the pedag baizes of ecological studies of younger students.

Экологические проблемы носят глобальный характер и затрагиваю человечество. На современном этапе развития общества вопрос экологичес воспитания приобретает особую остроту. Главная причина этого - тотал экологическая безответственность. В связи с этим необходимо усили больше уделять внимания экологическому воспитанию в современной ш уже с первых лет воспитания детей.

Актуальность взаимодействия общества и природной среды выдви школой задачу формирования у детей ответственного отношения к при Педагоги и родители осознают важность обучения школьников прав поведения в природе. И чем раньше начинается работа по экологичес воспитанию учащихся, тем большим будет ее педагогическая результативн При этом в тесной взаимосвязи должны выступать все формы и виды учебн внеклассной деятельности детей.